

Kuge, lakote in vojske – reši nas, o gospod!

Kranjska v prvem letu vélike vojne

Razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana

Leto 2014 je bilo leto spomina na 1. svetovno vojno. Številnim dogodkom ob stoletnici začetka ene največjih morij človeške družbe se je pridružil tudi Zgodovinski arhiv Ljubljana in 28. junija 2014, natanko sto let po usodnih strelah v Sarajevu, v Ljubljani odprl razstavo s pomenljivim naslovom *Kuge, lakote in vojske – reši nas, o gospod!* Razstava je v naslednjem letu gostovala v številnih krajih po Sloveniji, med drugim tudi v škofjeloškem Sokolskem domu, kjer je bila na ogled od 7. do 29. januarja 2015, in nato v Železnikih, kjer so si jo obiskovalci v galeriji tamkajšnjega muzeja lahko ogledali med 5. februarjem in 6. marcem. Razstava je del projektov in dejavnosti, ki jih koordinira posebni Nacionalni

Praznovanje božičnega večera na fronti; 1914.

Razglednica z razstave. (hrani: ZAL, Enota v Škofji Loki)

odbor za obeleženje stoletnic 1. svetovne vojne (2014–2018), čigar ustanoviteljica je Vlada Republike Slovenije. Zaradi širše dostopnosti je že od prvega dne dostopna tudi v virtualni obliki na portalu Zgodovina Slovenije Sistory (<http://sistory.si/SISTORY.ID:26933>).

Razstavo je ob tehnični pomoči sodelavcev pripravilo devet arhivistov iz vseh petih enot Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Ideje in znanje so združili Elizabeta Eržen Podlipnik, Hana Habjan, Mira Hodnik, Marija Kos, mag. Marjana Kos, dr. Dragan Matić, Barbara Pešak Mikec, Judita Šega in Barbara Žabota. Našteti arhivisti so tudi avtorji desetih strokovnih prispevkov v razstavnem katalogu oziroma zborniku, ki vsebinsko dopolnjuje 28 razstavnih panojev, v katerih so nadrobneje predstavljeni arhivski dokumenti, na katerih razstava temelji. Preplet razstavnih panojev in spremljajočega kataloga so dopolnjevale še zgibanke v slovenskem in angleškem jeziku z osnovnimi informacijami o vsebini razstave. Glavnina uporabljenega gradiva je iz fondov in zbirk Zgodovinskega arhiva Ljubljana, le manjši del je iz tedanjega časopisja in zasebnih zbirk. Iz slednjih – večinoma gre za dnevnike in pisma – so avtorji črpali pretresljive podatke o osebnem doživetju vojne in stiskah, s katerimi so se soočali vojaki na fronti, v ujetništvu in bolnišnicah.

Razstava *Kuge, lakote in vojske – reši nas, o gospod!* se za razliko od drugih podobnih projektov, ki so v ospredje postavili vojake, osredotoča na vsakdanje življenje na Kranjskem v prvem letu t. i. velike vojne. Zanj so vsi mislili, da bo kratka in zmagovita ter bo prinesla slavo domovini; v resnici pa je bila dolga in mučna za vse, tako za vojake na bojnih poljanah kot za civilno prebivalstvo v zaledju. V življenje slehernega je prinesla bedo, razočaranje, negotovost in pesimizem pa tudi sprijaznjenost z dejstvom, da so krutost do sočloveka ter množične smrti nekaj povsem sprejemljivega.

Uvodni del je bil namenjen predstavitvi Kranjske ter političnih razmer in konfliktov v njej tik pred začetkom vojne. Podobno kot drugje je bila večina tedanjega prebivalstva na Kranjskem lojalna monarhiji in zvesta habsburški dinastiji, zato jih je še toliko bolj prizadela novica o nasilni smrti prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove soproge Sofije. Časopisi so zapisali, da je žalost nepopisna, prav tako ogorčenje nad strašnim dejanjem. Ljudje so hiteli na železniške postaje, mimo katerih je peljal vlak s posmrtnimi ostanki prestolonasledniškega para, ter se z izrazi sožalja poslavljali od njiju. Čez mesec dni je Avstro-Ogrska napovedala vojno Srbiji; začela se je mobilizacija vojaških obveznikov, zavladovalo je pravo vojno razpoloženje. Na železniških postajah so se župani, duhovniki in sorodniki poslavljali od vpoklicanih. Solze žalosti so se mešale z vriskanjem, petjem in domoljubnimi vzkliki. Z razglasitvijo mobilizacije je bila izdana tudi cela vrsta odredb, omejitev in prepovedi, civilne osebe so bile zaradi kaznivih dejanj po novem postavljene pred vojaško sodišče. Prostore na ljubljanskem gradu so spet spremenili v zapor za politične zapornike. Med njimi so se znašli tudi pisatelj Ivan Cankar, slikar Ferdo Vesel in zdravnik dr. Alojz Kraigher.

Kmalu zatem, ko so na bojišča v Galiciji in na Balkanu odpeljali prvi vlaki na hitro usposobljenih mobilizirancev, so se v zaledju začele priprave na sprejem prvih ranjencev. Zanje so, poleg vojaških, uredili tudi državne in zasebne bolnišnice in ko te niso več zadoščale velikemu dotoku ranjencev, so začeli vanje spreminjati tudi šole, hotele, tovarne in celo vojašnice. Samo v Ljubljani je maja 1915 delovalo 26 bolnišnic.

Po prvih porazih avstro-ogrske vojske v Galiciji in Bukovini se je od tam sprožil tudi velik val beguncev, ki so bežali pred prodirajočo rusko vojsko. Skrb zanje je prevzela država in jih namestila v krajih v notranjosti. Tudi v Škofjo Loko jih je prišlo okoli 50, prav toliko tudi v sosednje občine. Ljudem so se smilili in so jim skušali pomagati, kolikor so lahko. Ostali so do spomladi 1915, ko so se nekateri že lahko vrnili domov, drugi so bivanje nadaljevali v begunskih taboriščih na ozemlju današnje Avstrije in Češke.

Istočasno so z bojišč začela prihajati prva obvestila o padlih in ujetih vojakihi. Časopisi so v začetku njihova imena redno objavljali, potem pa vedno manj, da ne bi dodatno vznemirjali javnosti, ki je bila že brez tega močno prizadeta in je žive-la v vse večjem pomanjkanju. Država je, da bi preprečila rast cen osnovnih živil, maksimirala cene, uvedla je nakaznice za moko, kruh, sladkor in maščobo, omeji-la porabo mesa, zlasti govedine, in gospodinje zalagala z recepti za čim boljši izkoristek hrane. Skupaj s cerkvijo in šolami je pozivala k dobrotelčnosti in orga-nizirala nabirke hrane, obleke, obutve, kovin idr. Šolski otroci so bili že prvo leto

Mlajše gojenke uršulinske šole v Škofji Loki pletejo za vojake; 1914.

Fotografija z razstave. (hrani: ZAL, Enota v Škofji Loki)

vojne vključeni v nabiranje robidovega lista za čaj in jedilnega pribora za bolnišnice. Gojenke dekliških šol so pletle zimska oblačila za vojake, pri dobrodelnih akcijah so sodelovala tudi razna društva in združenja.

Ob pomanjkanju moških rok so bili ženske, otroci in starejši ljudje primorani poprijeti za vsa dela, ki so bila sicer v moški domeni. Predvsem na podeželju so ženske prevzele vlogo gospodarja in skrbale za vodenje posesti. Do sprememb je prišlo tudi v obrti in trgovini, podaljšali so delovni čas ter odpravili prepoved nedeljskega in prazničnega dela. Uvedli so nove predpise o peki kruha in peciva ter postavili omejitve pri opravljanju gostilniške dejavnosti.

Vsakdanjik je iz dneva v dan postajal slabši in vse bolj jasno je postajalo, da bo zmagal tisti, ki bo v zaostrenih gospodarskih in političnih razmerah zdržal najdlje. Konec vojne pa je bil še daleč in najtežje je šele sledilo. Zgodilo se je tisto, kar je že leta 1879 – ob pojavu italijanske iredente – preroško napovedal pesnik Simon Gregorčič in zapisal v pesmi Soči: *Nad tabo jasen bo obok / krog tebe pa svinčena toča / in dež krvav in solz potok / in blisk in grom – oh, bitva vroča!* Z italijansko vojno napovedjo Avstro-Ogrski se je nova frontna linija odprla prav ob smaragdni reki Soči, Kranjska pa se je znašla v njenem neposrednem zaledju.

Razstava je požela veliko zanimanja strokovne in laične javnosti. V Škofji Loki in Železnikih si jo je ogledalo okoli 850 obiskovalcev, med njimi tudi šest razredov učencev Osnovne šole Ivana Groharja. Večina od njih se je ob fotografijah in dokumentih prvič neposredno srečala s 1. svetovno vojno, njeno krutostjo in spremembami, ki jih je vnesla v življenje njihovih prednikov.

Razstavo je v Škofji Loki odprl župan mag. Miha Ješe (na desni). Poleg stojijo (z leve): direktor Zgodovinskega arhiva Ljubljana mag. Mitja Sadek in soavtorici Judita Šega in Elizabeta Eržen - Podlipnik. (foto: Tina Arh)